KICHIK MAKTAB YOSHIDA KOGNITIV RIVOJLANISH BOSQICHLARI VA UNING XUSUSIYATLARI

Ismoilova Adibaxon Yuliboyevna

Namangan viloyati Namangan shahar 47-maktab psixologi

Annotatsiya: Ushbu maqolada kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning kognitiv rivojlanish bosqichlari va ularning o‘ziga xos xususiyatlari psixologik-pedagogik jihatdan tahlil qilinadi. Mazkur yosh davrida bolalarning tafakkur, xotira, diqqat va idrok kabi bilish jarayonlarining rivojlanish bosqichma-bosqich shakllanishi yoritilib, ularning o‘quv faoliyati bilan uzviy bog‘liqligi ko‘rsatib beriladi. Shuningdek, kognitiv rivojlanishga ta’sir etuvchi asosiy omillar, jumladan, ta’lim jarayoni, o‘qituvchi faoliyati va ijtimoiy muhitning ahamiyati tahlil qilinadi. Maqolada kichik maktab yoshidagi bolalarning kognitiv rivojlanishini samarali tashkil etishga qaratilgan metodik yondashuvlar va pedagogik tavsiyalar ham keltirilgan.

Kalit so‘zlar: kichik maktab yoshi, kognitiv rivojlanish, tafakkur, xotira, diqqat, idrok, o‘quv faoliyati, psixologik xususiyatlar, rivojlanish bosqichlari, ta’lim jarayoni, pedagogik yondashuv..

Kirish

Zamonaviy psixologik tadqiqotlar shuni ko‘rsatadiki, kichik maktab yoshidagi bolalarning kognitiv rivojlanishi bosqichma-bosqich kechadi. Avvaliga bolalar ko‘proq aniq-obrazli tafakkurga tayangan holda fikrlasa, keyinchalik mantiqiy va abstrakt fikrlash elementlari shakllana boshlaydi. Xotira jarayoni ham rivojlanib, ixtiyorsiz eslab qolishdan ixtiyoriy eslab qolishga o‘tish kuzatiladi. Diqqat esa asta-

sekin barqarorlashib, o‘quv faoliyatida muhim rol o‘ynay boshlaydi. Kichik maktab yoshi inson rivojlanishining eng muhim va mas’uliyatli bosqichlaridan biri hisoblanadi. Bu davr odatda 6–10 (yoki 7–11) yosh oralig‘ini qamrab olib, bolaning maktab ta’limiga moslashuvi, bilim olishga kirishishi va kognitiv jarayonlarining jadal rivojlanishi bilan xarakterlanadi. Aynan shu bosqichda bolaning tafakkuri, xotirasi, diqqati, idroki va nutqi sifat jihatidan yangi darajaga ko‘tarila boshlaydi. Kognitiv rivojlanish — bu insonning bilish jarayonlari, ya’ni atrof-muhitni anglash, ma’lumotlarni qabul qilish, qayta ishlash, eslab qolish va ulardan foydalanish qobiliyatlarining shakllanishi va rivojlanishidir. Kichik maktab yoshida ushbu jarayonlar sezilarli darajada o‘zgarib, bola o‘quv faoliyatining faol ishtirokchisiga aylanadi. U endi faqat kuzatuvchi emas, balki bilimlarni ongli ravishda o‘zlashtiruvchi shaxs sifatida shakllanadi. Shuningdek, kichik maktab yoshidagi bolalarning kognitiv rivojlanishiga bir qator omillar ta’sir ko‘rsatadi. Oila muhiti, maktabdagi ta’lim jarayoni, o‘qituvchining pedagogik mahorati hamda tengdoshlar bilan muloqot bolalarning bilish jarayonlarini shakllantirishda muhim ahamiyatga ega. Ijobiy psixologik muhit bolalarning o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ularning aqliy salohiyatini rivojlantirishga yordam beradi. Bundan tashqari, zamonaviy ta’lim tizimida axborot-kommunikatsiya texnologiyalarining keng qo‘llanilishi ham kognitiv rivojlanishga sezilarli ta’sir ko‘rsatmoqda. Multimedia vositalari, interaktiv darslar va raqamli ta’lim resurslari o‘quvchilarning bilim olish jarayonini yanada qiziqarli va samarali qiladi.

ASOSIY QISM

Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishi murakkab va bosqichma-bosqich kechadigan jarayon bo‘lib, u bolaning maktab ta’limiga kirib kelishi bilan jadal tus oladi. Bu davrda bilish jarayonlari — tafakkur, xotira, diqqat, idrok va nutq — sifat jihatidan o‘zgaradi va yangi bosqichga o‘tadi. Kognitiv

rivojlanishning har bir komponenti o‘ziga xos xususiyatlarga ega bo‘lib, ularning rivojlanishi o‘quv faoliyati bilan chambarchas bog‘liqdir. Kichik maktab yoshida tafakkur asosan aniq-obrazli xarakterga ega bo‘ladi. Bolalar real predmetlar va ko‘rgazmali vositalar asosida fikrlashga moyil bo‘ladilar. Ular uchun mavhum tushunchalarni tushunish biroz qiyin bo‘lsa-da, ta’lim jarayonining ta’siri bilan asta-sekin mantiqiy fikrlash elementlari shakllana boshlaydi. Bu bosqichda o‘quvchilar taqqoslash, guruhlash, umumlashtirish va oddiy xulosa chiqarish kabi aqliy operatsiyalarni o‘zlashtiradilar. O‘qituvchining to‘g‘ri yo‘naltirishi bu jarayonni tezlashtiradi va bolalarda mustaqil fikrlashni rivojlantiradi.

Xotira jarayoni ham ushbu yoshda sezilarli o‘zgarishlarga uchraydi. Kichik maktab yoshidagi bolalarda ixtiyorsiz xotira ustunlik qiladi, ya’ni ular qiziqarli va emotsional jihatdan boy ma’lumotlarni oson eslab qoladilar. Biroq ta’lim jarayoni ta’sirida ixtiyoriy xotira ham rivojlanadi. O‘quvchilar ma’lumotni ongli ravishda eslab qolish, uni tizimlashtirish va qayta tiklash ko‘nikmalarini egallay boshlaydilar. Takrorlash, mashqlar va vizual materiallardan foydalanish xotiraning samaradorligini oshiradi.

Diqqat jarayoni kichik maktab yoshida hali to‘liq barqaror bo‘lmaydi. Bolalar tez chalg‘iydi, diqqatni uzoq vaqt bir faoliyatga qaratishda qiyinchilik sezadilar. Shu sababli o‘quv jarayonini qiziqarli, interaktiv va faoliyatga asoslangan tarzda tashkil etish muhimdir. O‘yin elementlari, amaliy topshiriqlar va vizual vositalar diqqatni jamlashga yordam beradi va o‘quvchilarning faolligini oshiradi.

Idrok jarayoni ham rivojlanish bosqichida bo‘lib, bolalar atrof-muhitdagi predmet va hodisalarni asosan tashqi belgilariga tayanib idrok etadilar. Ular asta-sekin kuzatish, taqqoslash va tahlil qilish ko‘nikmalarini egallay boshlaydilar. Bu jarayon o‘qituvchining ko‘rgazmali materiallardan samarali foydalanishi orqali yanada rivojlanadi.

Kichik maktab yoshidagi kognitiv rivojlanish bosqichlari shartli ravishda quyidagicha tasniflanadi: boshlang‘ich moslashuv bosqichi, rivojlanishning faol bosqichi va mustahkamlash bosqichi. Boshlang‘ich moslashuv bosqichida bola maktab muhitiga moslashadi va o‘quv faoliyatining asosiy talablarini o‘zlashtiradi. Rivojlanishning faol bosqichida bilish jarayonlari jadal rivojlanadi, tafakkur va xotira imkoniyatlari kengayadi. Mustahkamlash bosqichida esa o‘zlashtirilgan bilim va ko‘nikmalar tizimlashadi va barqarorlashadi. Kognitiv rivojlanishga ta’sir etuvchi omillar orasida oila muhiti, maktabdagi ta’lim sifati, o‘qituvchining pedagogik mahorati va tengdoshlar bilan muloqot muhim o‘rin tutadi. Ijobiy ijtimoiy muhit bolaning aqliy rivojlanishini qo‘llab-quvvatlaydi, o‘qishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va mustaqil fikrlash qobiliyatini rivojlantiradi. Zamonaviy ta’lim jarayonida axborot-kommunikatsiya texnologiyalaridan foydalanish kognitiv rivojlanishni yanada samarali qiladi. Multimedia vositalari, interaktiv darslar va raqamli platformalar o‘quvchilarning bilim olish jarayonini qiziqarli va tushunarli qiladi. Biroq bu vositalardan me’yorida foydalanish zarur, chunki ortiqcha raqamli yuklama diqqat va xotira jarayonlariga salbiy ta’sir ko‘rsatishi mumkin. Kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishi biologik yetilish, ijtimoiy muhit va pedagogik ta’sirning o‘zaro uyg‘unligi natijasida shakllanadi. Ushbu jarayonni to‘g‘ri tashkil etish bolaning aqliy salohiyatini to‘liq ro‘yobga chiqarish va uning kelajakdagi muvaffaqiyatli shaxs sifatida shakllanishiga zamin yaratadi.

KICHIK MAKTAB YOSHIDAGI O‘QUVCHILARNING KOGNITIV RIVOJLANISHIDA PSIXOLOGNING VAZIFALARI VA FAOLIYATI

Maktab psixologi kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishini qo‘llab-quvvatlashda muhim o‘rin egallaydi. Bu yosh davrida bolalarning tafakkur, xotira, diqqat, idrok va nutq kabi bilish jarayonlari jadal rivojlanayotganligi sababli, psixologik xizmatning tizimli tashkil etilishi alohida

ahamiyatga ega hisoblanadi. Psixologning asosiy vazifalaridan biri — o‘quvchilarning kognitiv rivojlanish darajasini diagnostika qilishdir. U kuzatish, suhbat, test va psixologik metodikalar yordamida bolalarning diqqat barqarorligi, xotira hajmi, tafakkur operatsiyalari va idrok xususiyatlarini o‘rganadi. Olingan natijalar asosida har bir o‘quvchining individual psixologik xaritasi tuziladi. Ikkinchi muhim faoliyat — kognitiv jarayonlarni rivojlantirishga qaratilgan korreksion va rivojlantiruvchi ishlarni tashkil etishdir. Psixolog maxsus mashqlar, treninglar va o‘yin texnologiyalari orqali bolalarda diqqatni jamlash, eslab qolish, mantiqiy fikrlash va muammoli vaziyatlarni hal qilish ko‘nikmalarini shakllantiradi. Bu jarayon o‘quvchilarning o‘quv faoliyatini samarali tashkil etishga yordam beradi. Shuningdek, psixolog o‘qituvchilar bilan hamkorlikda ishlaydi. U dars jarayonida o‘quvchilarning kognitiv imkoniyatlarini inobatga olgan holda individual yondashuvni qo‘llash bo‘yicha metodik tavsiyalar beradi. O‘qituvchilarga o‘quv materialini tushunarli, ko‘rgazmali va bosqichma-bosqich tarzda taqdim etish bo‘yicha maslahatlar beradi. Ota-onalar bilan ishlash ham psixolog faoliyatining muhim yo‘nalishidir. Psixolog ota-onalarga farzandlarining kognitiv rivojlanishini qo‘llab-quvvatlash, uy sharoitida diqqat va xotirani rivojlantiruvchi mashqlarni tashkil etish hamda to‘g‘ri tarbiya usullarini qo‘llash bo‘yicha tavsiyalar beradi. Bundan tashqari, psixolog ijobiy psixologik muhitni shakllantirishga ham alohida e’tibor qaratadi. Sog‘lom sinf muhitida bolalar erkin fikrlaydi, faol ishtirok etadi va o‘z qobiliyatlarini to‘liq namoyon etadi. Bu esa kognitiv rivojlanish jarayonini sezilarli darajada tezlashtiradi.

XULOSA

Xulosa qilib aytganda, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishi murakkab, bosqichma-bosqich kechadigan va bir-biri bilan uzviy bog‘liq jarayon hisoblanadi. Bu davrda bolalarning tafakkur, xotira, diqqat, idrok va nutq kabi bilish jarayonlari sezilarli darajada rivojlanib, ular o‘quv faoliyatining faol subyektiga

aylanadilar. Aynan shu bosqichda bolaning aqliy salohiyati va o‘quv qobiliyatlarining asoslari shakllanadi. Kognitiv rivojlanish jarayoni nafaqat biologik yetilish, balki ijtimoiy muhit va pedagogik ta’sir bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Oila, maktab, o‘qituvchi va tengdoshlar bilan munosabatlar bolaning bilish jarayonlarini rivojlantirishda muhim ahamiyat kasb etadi. Ijobiy psixologik muhit esa bolalarning bilim olishga bo‘lgan qiziqishini oshiradi va ularning aqliy rivojlanishini tezlashtiradi. Shuningdek, maktab psixologining faoliyati kognitiv rivojlanish jarayonini qo‘llab-quvvatlashda muhim o‘rin tutadi. Diagnostik, korreksion, rivojlantiruvchi va maslahat berish ishlari orqali psixolog o‘quvchilarning individual xususiyatlarini hisobga olgan holda ularning aqliy imkoniyatlarini to‘liq namoyon etishga yordam beradi. Umuman olganda, kichik maktab yoshidagi o‘quvchilarning kognitiv rivojlanishini to‘g‘ri tashkil etish ularning kelajakdagi o‘quv faoliyati, shaxsiy rivojlanishi va jamiyatda muvaffaqiyatli moslashuvi uchun mustahkam asos yaratadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Shoumarov G‘.B. *Oila psixologiyasi*. — Toshkent: O‘qituvchi, 2010..
2. G‘oziev E.G‘. *Umumiy psixologiya*. — Toshkent: Universitet, 2002..
3. Sodiqov A.S. *Deviant xulq-atvor psixologiyasi*. — Toshkent: Fan, 2018..
4. G‘oziyev E. G. Ontogenez psixologiyasi – Toshkent: "Noshir", 2010.
5. Bayyar Dj., Bayyar Dj. Sening og‘ir o‘smiring. – Moskva: "Progress", 2005.
6. O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi yo‘riqnomalari: Maktab psixologining ish daftari va metodik tavsiyalari.World Health Organization (WHO). (2022). *Adolescent Health and Risk Behaviors*. Geneva: WHO Press.
7. Brown, L., & Smith, J. (2017). *Addiction and Adolescent Development*. New York: Academic Press.
8. Johnson, P. (2016). *Substance Abuse in Teenagers: Causes and Prevention*. London: Routledge.